

УДК

Л. Л. Левченко
канд. іст. наук
Державний архів
Миколаївської області

**РОЗРОБКА ТЕОРІЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЦІННОСТІ
ДОКУМЕНТІВ У ПРАЦЯХ ВИДАТНИХ АМЕРИКАНСЬКИХ
УЧЕНИХ-АРХІВІСТІВ 30–50-Х РОКІВ ХХ СТ.**

Здійснено спробу періодизації розвитку теорії експертизи цінності документів у Сполучених Штатах Америки. Автор виділяє: 30-ті роки ХХ ст. як період панування в американській архівистиці європейських концепцій експертизи цінності, 30–50-ті роки – початок розроблення власної теорії, 50–60-ті роки – узагальнення попередніх напрацювань у працях видатних американських учених-архівістів Т. Шелленберга та П. Левінсона, впровадження понять «первинної» і «вторинної», «доказової» і «інформаційної» цінності документа, 60–70-ті роки – період критики ідей Т. Шелленберга та початок експертизи машиночитаних і кінофотофонодокументів, 80–90-ті – ревізія теорії експертизи цінності та ідея повторної експертизи документів американських архівів Л. Раппорта, 90-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст. – формування нових концепцій експертизи цінності та розробка нового напрямку експертизи електронних документів. Більш детально розглянуто концепції, запропоновані М.К. Нортона, Ф. Бруксом, Е. Ліхі та Ф. Бауером у 30–50 роках ХХ ст.

Ключові слова: теорія експертизи цінності в США, періодизація експертизи цінності в США, «доказова» цінність документа, відбір документів на постійне зберігання в США, виділення документів до знищення в США, фінансовий критерій оцінювання документів у США, Маргарет Кросс Нортона, Філіп Брукс, Емметт Ліхі, Філіп Бауер.

Актуальність зазначеної теми просто лежить на поверхні і не потребує особливого доведення, і не тільки в зв'язку з останнім проектом змін до Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи” (щодо експертизи цінності документів). На теренах СРСР у свій час сформувалась школа радянського архівознавства, якою були розроблені теоретичні та практичні під-

ходи в галузі експертизи цінності (ЕЦ) документів. Серед її представників – І.С. Назін, К.Г. Мітяєв, О.В. Єлпатьєвський, В.В. Цаплін, В.Н. Автократов, К.І. Рудельсон, О.М. Бурова та ін.¹ Проте, як відзначає у своїй праці український науковець, начальник Департаменту діловодства, формування, зберігання та обліку документів Національного архівного фонду С.В. Сельченкова, – «теорія експертизи цінності була заідеологізована як і все радянське архівознавство»². З радянських часів минули роки, повністю змінилася картина світу, а відтак з нею зміни відбулися у документуванні діяльності суспільства. Сучасне законодавство передбачає наявність приватної форми власності на архіви, результатом комп'ютеризації стало впровадження електронного документообігу та електронних документів, нові тенденції в управлінні державою, економікою, соціально-культурною та іншими сферами спричинили появу нових видів документації. З іншого боку, змінилися інформаційні потреби користувачів інформації, які звертаються до архівів з метою соціально-правового захисту, генеалогічних чи біографічних розвідок, досліджень історії малих населених пунктів тощо. В історичній науці формується нова парадигма, в основі якої лежить самостійний розвиток українських земель та української нації, отже на часі – абсолютно нові теми історичних досліджень. Тож ще раз є правою С.В. Сельченкова, яка вважає, що «розвиток теорії і практики експертизи цінності документів тісно пов'язаний із закономірностями суспільного розвитку». Вона ж приходить до висновку, що основні базові положення ЕЦ потребують корегування, і тут важливим буде використання зарубіжного досвіду³.

За радянських часів вважалося, що вітчизняне архівознавство розробило ідеальну концепцію ЕЦ, більш того саме вона впливала на розвиток архівознавчої думки Заходу, і тому не варто було звертати увагу на зарубіжний досвід. Проте виявилось, що це зовсім не так, і наука за «залізною завісою» крокувала своїм шляхом. Крім того, існували і продовжують заважати дослідженням зарубіжного досвіду політичні, фінансові, інформаційні, мовні бар'єри. Важливою перешкодою є відсутність повноцінної архівної освіти в Україні. Тому українські вчені-архівісти на сторінках архівознавчих видань оприлюднюють праці з вітчизняного досвіду, іноді із залученням здобутків росіян, і констатують наявність проблеми⁴.

У зарубіжній архівістиці підходи до ЕЦ відрізняються від країни до країни. Найбільш цікавими є здобутки американських

архівістів (у американській архівістиці термін «експертиза цінності документів» звучить як «appraisal»). Із утворенням Конференції американських архівістів 1909 р. та Товариства американських архівістів 1936 р. у США почала формуватись власна архівна наука і школа вчених-архівістів, яка на першому етапі всі свої сили спрямувала на вивчення зарубіжного досвіду. Так, як американські вчені-архівісти вивчали зарубіжний досвід, цього не робилося в жодній країні. Вони виявляли, перекладали, друкували на сторінках своїх архівознавчих видань, перш за все, журналу «Американський архівіст», кращі праці європейських авторів з даного та інших споріднених питань. З утворенням Національного архіву США у 1934 р., штат якого, до речі, на той момент не мав жодного досвіду з даного питання, ЕЦ документів федеральних установ та комплектування ними архіву посіли центральне місце серед архівознавчих досліджень. З того часу в США з'явився ряд вчених, які працювали над створенням власної теоретичної концепції ЕЦ, розробляли її методи і практику. На відміну від європейських архівістів, американські колеги були абсолютно не заангажовані існуючими методами, техніками відбору документів, вони мали можливість вводити і використовувати на практиці нові теорії без жодного спротиву від урядової бюрократії.

З огляду на минулий час ми можемо встановити певну періодизацію розвитку теорії ЕЦ у США. Перша половина 30-х років пов'язана з пануванням теорій, розвинутих німецькими та англійськими вченими, особливо Хіларі Дженкінсоном⁵.

Середина 30 – середина 50-х років як реакція на погляди, що панували в Європі і почали розповсюджуватись тоді на теренах США, виникли концепції ЕЦ Маргарет Кросс Нортон⁶, Філіпа Брукса⁷, Емметта Ліхі⁸ та Філіпа Бауера⁹. Цей період можна назвати «періодом критики Дженкінсона» та розуміння особливостей архівів власної країни, тому що європейський досвід, хоча й напрацьований століттями, не міг вирішити нагальні американські проблеми: швидкого розпорядження величезними обсягами документації, більша частина якої представляла собою документи сучасних установ, що мали проблеми з їхньою систематизацією і зберіганням; організації обробки, зберігання та використання нових типів документів, таких, як кінофільми та мікрофільми; впровадження фототехніки для копіювання архівних документів; забезпечення збереженості федеральних документів, що знаходились поза межа-

ми Вашингтона. Це також був період становлення Національного архіву США як флагмана архівної галузі. На практиці були запроваджені загальні переліки документів зі строками зберігання, проміжні сховища (пізніше названі центрами документації) та прийнято Закон про федеральні документи (The Federal records act, 1950).

Середина 50 – середина 60-х років, безумовно, пов'язана із впровадженням теорії ЕЦ Теодора Шелленберга, викладеної в його книгах «Сучасні архіви: принципи і методи роботи» (1956), «Управління архівами» (1965) та статті «Експертиза цінності сучасних публічних документів» (1956)¹⁰ у практику роботи американських архівів. Найголовніший вклад Шелленберга у теорію цінності документів полягає у визначенні понять «первинної» і «вторинної» цінності, а відносно останньої – «доказової» та «інформаційної» цінності. Ці роки також пов'язані з іншим, не менш важливим впровадженням в архівній галузі: методами вибіркової ЕЦ, розробленими Полем Левінсоном (1957)¹¹. Труді Р. Петерсон¹² цей період окреслює більш точно – 1954–1966 рр. і вказує, що саме протягом нього була узагальнена і записана класична теорія, розвинута в період від 1934 до 1954 р.

Середина 60 – кінець 70-х років¹³ – розгорнулася жвава дискусія між прибічниками Шелленберга і його критиками. Це час появи нових ідей, що формувались на базі вже досягнутого і нових викликів того періоду: на черзі постало питання експертизи машиночитаних та кінофотофонодокументів. На сторінках «Американського архівіста» та окремо публікують свої праці Ернст Познер (насправді зазначена книга Познера включає його праці, написані між 1939 та 1960 рр., тобто у його американський період, але друком вона вийшла 1967 р.), Торнтон Мітчел, Мейер Фішбейн, Джеральд Хем, Елеонор МакКей, Чарльз Доллар¹⁴ та ін.

У 80–90-ті роки нова генерація американських архівістів ставить під сумнів те, що в Сполучених Штатах взагалі є будь-яка теорія ЕЦ. Про відсутність теорії заявляє Френк Бурк, його підтримує Грегг Кімболл, проти них виступає Лестер Каппон, який заявляє, що теорія є і треба об'єднати все, що напрацьовано емпіричних шляхом¹⁵. До ревізії теорії долучається Лючіана Дюранті, яка критикує Шелленберга за прагматизм і фактично говорить про нежиттєздатність американської архівної теорії, що розвивалась протягом півстоліття. Шелленберг змінив визначення архіву, наведено Х. Дженкінсоном, і через це, на думку Дюранті, американська

архівна теорія повністю відхилилась від іншого Західного світу¹⁶. Френк Болес та Марк Грін звинувачують Дюранті в тому, що свої висновки вона будує на застарілих первинних принципах римського права. Автори порівнюють Шелленберга з Галілео, який описав те, що побачив на власні очі. Шелленберг, як Галілео, був прагматиком, що спостерігав горизонт до нього недосліджений. Мораль не в тому, пишуть автори, що Шелленберг висловився за те, що світ документів більше не поводить себе відповідно до класичної архівної теорії, а в тому, що класична теорія більше не життєздатна. І якщо Дюранті бажала визнати її нежиттєздатність, вона повинна була зробити це не на підставі авторитету класичної теорії, а демонструючи, як класична теорія залишається методологічно відповідною у світлі змін всесвіту документів. Вислів Дюранті, що теорія повинна вести методологію, на думку Болеса та Гріна, був рецептом катастрофи¹⁷.

У цей же період Леонард Раппорт поставив на чергу питання про проведення повторної ЕЦ «re-appraisal» тих документів, що вже раніше надійшли на зберігання до архівів. Категорично проти цієї думки виступила Карен Бенедікт¹⁸. Джеральд Хем прийшов до висновку про необхідність створення національної стратегії на підставі розробки критеріїв оцінки документів. Для цього, на його думку, необхідні емпіричні дослідження, перегляд старих теорій¹⁹, а спробу зробити це здійснив Френк Болес²⁰. Він писав, що політика і планування є ключовими пунктами архівної ЕЦ, розуміння того, як окремі елементи експертизи взаємодіють і як різні засоби архівного відбору співіснують один з другим, є критичним для прийняття раціонального, логічного рішення під час ЕЦ.

Наприкінці 90-х років у США активно починають розробляти питання ЕЦ електронних документів, а також експертизи окремих видів документів або документів визначеної категорії установ (конфіденційних документів, документації силових структур, навчальних закладів тощо)²¹. Крім того, під критику підпадають власне архівісти, які недостатньо швидко реагували на зміни у світі документації і продовжували наслідувати усталені традиції, закладені ще Т. Шелленбергом. На початку XXI ст. перегляд старих концепцій призвів до формування нових підходів і критеріїв ЕЦ документів, викладених у працях Тайлера Волтерса, Томаса Коннора, Елізабет Джонсон та ін.²²

Безумовно, що запропонована автором статті періодизація дуже

сира і може бути оскаржена, але в цілому вона надає уявлення про розвиток теорії ЕЦ, особливості кожного періоду та основних учених, які запропонували власні концепції або долучилися до дискусій на цю тему.

У рамках даної статті ми обмежені обсягом видання, тому не зможемо більш детально розглянути всі періоди. На нашу думку, це можна зробити тільки за допомогою серії статей або окремої праці. Тому в даній публікації автор пропонує більш докладний аналіз концепцій, запропонованих американськими архівістами середини 30 – середини 50-х років. Це важливий період для становлення американської архівної науки і взагалі архівної галузі США. Крім того, він пов'язаний, як вже було зазначено, з утворенням Національного архіву США, Товариства американських архівістів та початком видання журналу «Американський архівіст», який став не лише головним форумом обміну думками, але й вирішення важливих питань архівної галузі.

Фактично першою зі своїми думками щодо ЕЦ і відбору документів («selection») виступила М.К. Нортон. Вона не схвалювала погляд на архів як на «історичні документи», а стверджувала, що архіви, особливо публічні, це, перш за все, зібрання юридичних документів, які потрібні для здійснення важливих адміністративних функцій. Документи є суттєвим юридичним свідомством безвідносно до стану їхньої активності²³. Систематизація архіву відповідно до «принципу походження» мала важливе значення для Нортон не тому, що це зберігало свідомство історичного зростання архіву (як у Х. Дженкінсона), а тому, що посилювало юридичну достовірність документів після того, як вони надійшли на зберігання до архівних установ. З іншого боку, стверджувала Нортон, така систематизація найкращим чином прислужиться й майбутнім історикам. Вона заявила, що аргумент щодо архіву як свідчення історичних подій міг бути прийнятний у ХІХ ст., постійно ж зростаюча різноманітність і комплексність функцій організацій в суспільстві призвела у 30-х роках ХХ ст. до змін як у документальних процесах, так і в інформаційних потребах, а отже зробила цей підхід застарілим.

На противагу Х. Дженкінсону, який вважав, що саме адміністратор може найкращим чином визначити важливі для подальшого зберігання документи, М.К. Нортон висловила сумніви, що сучасній установі взагалі можуть встановити цілі, для яких вони збері-

гають документи, і тому ЕЦ і систематизація майбутніх архівних документів ще до того, як вони надійшли на зберігання до архівних установ, у діловодстві, навіть у момент створення, є найважливішим завданням архівіста. У своїй щоденній роботі Нортон бачила, що архівісти не були активними учасниками передархівного зберігання документів, тому вважала, що без контролю архівістів департаменти і установи будуть і надалі створювати хаос, а клерки – укладати документи в теки, не переслідуючи жодної мети їхнього подальшого пошуку і використання. На її думку, саме архівісти володіли сенсом перспективи, який дозволяв їм добре розбиратися в цінності документів іншого, ніж їхнє первинне, використання. Це дозволяло архівістам створювати ефективні, інтегровані пошукові системи.

У контексті того, що саме архівісти набули достатньо знань з історії державних установ, політичних наук, соціальних відносин, Нортон боролась за право «вето» архівіста на рішення установ, що стосувались виділення документів для знищення («disposition» – цей термін у США означає не тільки фізичне знищення документів «destruction», а й передачу нецінних документів на зберігання архівам бібліотек, університетів, приватним архівам, або продаж документів колекціонерам). Нортон заявляла, що в галузі документації саме архівісти є спеціалістами найвищої кваліфікації, щоб систематизувати і відбирати документи і для майбутньої користі адміністратора, і для прийдешнього дослідника.

Для Нортон надходження документів в архів автоматично не трансформувало їх в історичні документи. Єдиний критерій для документів, що надходять до архіву, – кількість запитів до них, а не історичне значення. Напередодні 1930 р. Нортон ввела правило для Департаменту архіву Іллінойсу, згідно з яким тільки ті документи, які використовувалися менше ніж 1 раз на 6 місяців, могли передаватися до архіву. До 1936 р. вона розвинула цю систему до класифікації документів на три рівні архівного контролю та адміністрування: 1) поточні документи, які вимагались для щоденної діяльності установи, зберігались в офісі установи (*цей термін складав 3 роки*); 2) напівпоточного використання документи (які використовувались рідше) зберігались в інших сховищах під контролем установи (*від 3 до 10 років*); 3) непоточні документи, які не використовувались регулярно, направлялись під опіку архівіста (*керівники департаментів вирішували, коли документ втрачає свою цінність*

для поточної адміністративної діяльності і може бути переданий до архіву). Цей метод архівного контролю і розпорядження документами послужив базою для створення в Національному архіві США інтегрованої системи управління документами²⁴.

1942 року М.К. Нортон виклала свій досвід оцінювання документів у журналі «Американський архівіст»²⁵. Високого пріоритету для приймання документів на зберігання до архіву Нортон надала:

1) документам, які підтверджують право на громадянство і володіння майном, що належить штату або особі, у т.ч. й дозволам на ведення бізнесу;

2) документам про охорону життя (наприклад, *мапи шахт Департаменту шахт і мінералів, що використовувались для проведення рятувальних робіт*);

3) документам, наявність яких вимагали закони штату Іллінойс, а саме протоколам засідань офіційних органів штату, офіційним рішенням, звітам, актам губернатора штату і їх реєстрам, наказам військового командування штату, поліцейського управління, які мали найвищий рейтинг цінності (*Нортон виявила 23 види документів офіційних органів, які могли бути знищені, але через те, що не всі вони вводились до відповідних реєстрів, вона наполягла на їхньому постійному зберіганні. Нортон виступила категорично проти прийняття на постійне зберігання щомісячних звітів, які узагальнювались у подальших табличних формах. Проте суди не визнавали ці узагальнені таблиці за судовий доказ, тож Нортон запропонувала використовувати мікрографію для зменшення кількості цієї категорії документів у всіх установах, крім щойно заснованих; для прийняття рішення щодо їхніх документів, на думку Нортон, повинно було пройти не менше ніж 20 років з початку діяльності*);

4) документам судів, у тому числі Верховного суду штату Іллінойс, а також Комісій з торгівлі, промисловості (*документи про страхування від нещасних випадків*), претензійної, митної;

5) протоколам засідань різних колегіальних органів штату, правилами і нормативним документам, що регламентували їх діяльність;

6) документам про фінансові зобов'язання державних чиновників, які хоча й не надходили на зберігання до архівів, але в разі необхідності могли б бути довірені архівам;

7) історичним та будь-яким іншим документам, важливим для публічної моралі (*оригінали діючих і недіючих законодавчих актів*).

повинні були мати високий пріоритет для зберігання, хоча й опубліковані широким накладом; на випадок негайної евакуації Нортон пропонувала створювати їх мікрофільми);

8) будь-яким документам, виготовленим рукописним способом до 1890 р., тобто до застосування друкарських машинок в уряді штату Іллінойс.

Надруковані великим накладом документи надходили на зберігання до Бібліотеки штату Іллінойс разом з їх мікрофотокопією, а оригінали цих документів надходили на зберігання до архіву, і лише оригінал мав доказову цінність у суді. Найбільша за обсягом категорія документів – листування – приймалась на зберігання тільки після видалення зайвих копій, форм тощо. Серед листів високий пріоритет мали ті, в яких визначалась політика департамент, та листування між департаментами. Деякі департаменти розподіляли кореспонденцію відразу на три категорії: 1) тимчасове листування, яке знищувалось автоматично після певного періоду; 2) «директорські файли» – кореспонденція найбільшої важливості; 3) «персональні файли». Департамент архівів Іллінойсу відмовлявся приймати фінансові документи, крім документації аудиторських перевірок і книг, в яких фіксувалась сплата офіційних зборів.

До 1944 р. М. Нортон запропонувала підхід до архівної ЕЦ, що складався з трьох процесів, під час яких архівіст: 1) на моменті утворення і первинного використання документів попереджав стосовно укладання непотрібних документів та сприяв документуванню усієї адміністративної діяльності належним чином; 2) сприяв зменшенню кількості документів на паперовій основі такими засобами, як мікрографія; 3) виконував науковий відбір документів, які не мають жодної подальшої цінності в адміністративних або дослідницьких цілях. Третій процес Нортон вважала найбільш складною стадією експертизи. На її думку, легко вирішити, які саме документи цінні, а які не цінні, але при великих обсягах документів це завдання значно ускладнюється. Підхід Нортон до ЕЦ вимагав всеохоплюючого аналізу функцій установи, змісту, форм і взаємовідносин між самими документами.

Американський дослідник Р. Клампенхауер з приводу системи М.К. Нортон прийшов до висновку, що вона рекомендувала стандартну техніку знищення всіх документів визначеного віку і господарського характеру як нецінних, сконцентрувалась на створенні інтегрованої і результативної системи управління документами і

архівного адміністрування, але не надала жодного значення розвиткові критеріїв цінності²⁶. Але М.К. Нортон була практиком, і цінність її теорії в тому, що вона не випустила з поля зору поняття юридичної цінності документа, його можливого подальшого використання як доказу під час судового процесу.

На початку 40-х років у США ідеї Нортон про *архіви як сховища документів юридичної цінності і свідчень адміністративних процесів* були скомбіновані зі старою концепцією *архівів як історичних свідочств*. Експертиза відповідно до цих обох видів цінності стала одним із суттєвих напрямів роботи архівістів. Перший значний аналіз природи архівної ЕЦ, відповідно до зазначених вище підходів, здійснив Філіп Брукс. 1940 року він представив концепцію «життєвого циклу» документа від моменту його створення до стану «бездіяльності» в архіві та «ідеальної програми», яка дозволила б, на його думку, здійснювати ЕЦ документів поступово і на моменті передачі їх до архіву легко відділити документи постійного зберігання від нецінних, більше того така «ідеальна програма» забезпечувала б періодичне виділення до знищення документів тимчасових термінів зберігання ще до того, як настане граничний термін передачі цінних документів до архіву²⁷.

Відправною точкою для теорії Брукса стало поняття архіву. Одна з характеристик архіву, на його думку, полягає у відображенні політики і діяльності установ. Інша характеристика – зберігати документи для певних цілей, але документи, передбачені для подальшого використання людьми, не набувають архівного характеру, писав Брукс, якщо вони не систематизовані в архівні справи. «Життєвий цикл» документа Брукс представив у вигляді діаграми, в якій відобразив етапи роботи з документами в установі:

1) створення матеріального носія інформації і засобів виготовлення документів; тестування матеріалу в лабораторії і контроль якості паперу і чорнила Національним бюро стандартів з метою довгого фізичного життя документа; придбання матеріальних носіїв інформації установою-документоутворювачем;

2) аналіз цілей, структур і функцій, з якими пов'язані адміністративна політика і укладання документів, урядового органу, установи або компанії – документоутворювачів; з'ясування того, чи відбувають інструкції з діловодства наміри щодо подальшої збереженості окремих видів документів для майбутнього;

3) створення документів співробітниками. Важливу роль віді-

грають форми, зміст і кількість копій, з якими пов'язані різноманітність методів виробництва і розповсюдження документів, використання їх в діяльності установ;

4) прийняття рішення щодо подальшої долі документів; з цього моменту історичне життя групи документів розщеплюється на дві гілки: ті, що відображають діяльність установи, є *документами* (тож варті зберігання); інші, неофіційні послання, копії документів, будь-які папери, які не використовувались для документування офіційних дій, *документами не є* (отже не варті зберігання й можуть бути знищеними).

Серед методів зменшення обсягів документів Брукс розглядав: 1) передачу документів зацікавленим історичним товариствам і бібліотекам (хоча для установ, обмежених у фінансах, цей метод він не вважав доступним); 2) копіювання документів на мікроформи і відповідно знищення оригіналів (з цим методом пов'язане вивчення фотообладнання, якості зменшених копій, засобів читання, тож він вимагав впевненості, що документи, відібрані для мікрофотокопіювання, варті таких зусиль); 3) відбір на зберігання репрезентативних зразків (у зразках, випадково відібраних за допомогою статистичних методів з великого обсягу однорідних документів, представлені всі елементи, що містять в цілому значні для вивчення середні характеристики регіонів, історичних періодів тощо, але щоб визначити, які саме комплекси документів чутливі до статистичного відбору, слід здійснити, як вважав Брукс, ЕЦ настільки уважно, наскільки б її здійснювали, якби мова йшла про передачу на постійне зберігання або знищення всієї групи документів). Тож у зменшенні обсягів документів Брукс не бачив вирішення проблеми, тому він запропонував шляхи визначення «permanent value» (постійної цінності) документів.

Брукс розглядав дві, навіть три категорії цінності. Перша – *цінність, яку документ мав для свого документоутворювача* – адміністрації, яка знає свою справу і використовує документ для обґрунтування своєї діяльності і юридичного захисту установи. До цієї категорії цінності архівіст не має відношення. Друга відноситься до *вивчення адміністративної історії установи*. Така цінність, на думку Брукса, важлива для майбутніх адміністраторів, які будуть вчитись на досвіді своїх попередників, відшукувати прецеденти, що були в минулому і шляхи їхнього вирішення, а також для політологів, істориків і всіх тих, хто зацікавлений у вивченні

історії установ, у тому числі й архівістів, які прагнуть зберегти документи в жорсткій відповідності з функціями установи. Брукс зазначив, що адміністративною цінністю володіють меморандуми, циркуляри, інструкції, адміністративні звіти усіх видів, документи про розслідування, персональні справи, протоколи важливих засідань, міжвідомче листування тощо.

Цей аналіз категорій цінності виніс Брукса у широке і на його погляд «невизначене поле *історичної цінності*». Стосовно цього традиційного поняття цінності Брукс говорив, що групи документів, які слід розглядати комплексно, відображають діяльність організацій і людей, події і умови життя краще, ніж окремі документи. Аналізуючи документи з точки зору їхнього віку, Брукс зазначав, що ніхто не може відповісти на питання, наскільки старим повинен бути документ, щоб він підпав під категорію історичного. Вік – не критерій для Брукса, і проведення межі на рівні якогось року або події, до якої документи стають недоторканими, а після якої їх можна знищувати, він вважав недоцільним. Брукс зазначив, що до документів особового походження слід застосовувати інші категорії цінності, але не визначив які саме.

Звертаючись до трьох категорій цінності, Брукс вказував, що архівіст не повинен чекати, щоб одна з них вичерпалась, а інша з'явилась через час. Архівіст повинен втручатись у «життєвий цикл» документа настільки швидко, наскільки це можливо. Цілісна функція ЕЦ буде найкращим чином виконана не тоді, коли документи пролежали 20 років і більше, а під час їхнього створення. У цьому контексті особливого значення він надав співробітництву адміністратора і архівіста, і чим раніше воно розпочнеться, тим буде краще для всіх.

Розвиваючи тему «ідеальної програми», Брукс поставив вимоги до неї: 1) періодична передача одних документів до архівів і знищення інших. Зменшення в обсягах документів постійного зберігання, упорядкування їх у справи так, щоб їх можна було легко ідентифікувати під час ЕЦ, виділити документи постійного зберігання із загальної маси та уникнути дублетності; 2) відокремлення матеріалів, які використовуються тільки для довідкових цілей від тих, які документують діяльність установи.

Відповідно до програми Брукса, документи в діловодстві слід було формувати по датах, станом на які корисність документів для установи була вичерпана. Архівіст повинен був брати безпосе-

редню участь як у ході експертизи в діловодстві, вивчаючи документи і надаючи консультації по формуванню справ, так і здійснювати фінальну експертизу перед передачею документів до архіву (хоча вся концепція Брукса сама по собі вже оскаржувала значення фінальної експертизи).

Уникненню дублетності Брукс приділив особливу увагу. Він наголошував, щоб в інструкціях з діловодства було визначено, який документ є оригіналом, а який – копією (а також копією, яку слід зберігати) та визначати кількість копій і їх розповсюдження (визначення установ, в яких отримані копії ставали оперативними документами). Уникнення дублетності, згідно з Бруксом, передбачало проведення значного наукового аналізу відносин документів між собою як частини процесу відбору. Як приклад дублетності Брукс навів здійснення господарської і фінансової діяльності установ. Жодну експертизу документів з фінансової і господарської діяльності федеральних органів влади США не можна зробити без розуміння стосунків цих органів з Комісією цивільної служби, Міністерством фінансів, Бюро бюджету, Офісом генеральної бухгалтерії тощо. Брукс писав, що у всіх цих галузях форми документів стандартизовані і схожі, дублетність приголомшлива. Тож ретельне вивчення допомогло б запровадити стандартну практику відбору фінансових і господарських документів федеральних органів, що складають половину документів уряду.

Отже, Ф. Брукс розглядав ЕЦ як процес з певними стадіями, на яких приймаються рішення в умовах визначених обставин. У цьому процесі, наголошував Брукс на відміну від Х. Дженкінсона, безпосередню участь бере архівіст. Хоча концепція Брукса підтримувала важливість архівної теорії і використовувала категорії цінності, один з результатів його підходу, як зазначив Ф.М. Хамер²⁸, був той, що архівісти стали надавати значення розвитку і удосконаленню адміністративних методів зменшення обсягів документів.

Найважливіші методи систематичного зменшення обсягів документів були викладені Емметтом Ліхі, якого називають «батьком» сучасного документального менеджменту. Свої ідеї стосовно методів зменшення обсягів документів Ліхі сформулював²⁹ після того, як Конгрес видав Закон про знищення визначених документів уряду США 1939 р. Ліхі здійснив велику роботу з обстеження політики європейських країн у виділенні документів до знищення та вже набутого з цього питання досвіду в США.

Він зауважив, що десятиліттями в Сполучених Штатах діяв закон, направлений на покарання (штрафування або ув'язнення) винних у навмисному і незаконному приховуванні, видаленні, пошкодженні або знищенні документів історичної цінності федеральних органів влади, проте не було визначено саме поняття «історичної цінності». 16 лютого 1889 р. Конгрес видав Закон щодо розпорядження непотрібними паперами у виконавчих департаментах «An Act to authorize and provide for the disposition of useless papers in the Executive Departments». Згідно з ним був утворений комітет Конгресу з двох членів Сенату і двох членів Палати представників, якому керівники виконавчих департаментів повинні були представляти на розгляд списки документів, передбачених до знищення. Після цього Конгрес видав ще не менше шести актів, у тому числі стосовно документів Департаменту сільського господарства і командуючого флотом і суднобудівними верфями, які вже не вимагали представляти списки на розгляд Комітету.

16 березня 1912 р. Президент У.Г. Тафт видав указ, відповідно до якого керівники департаментів повинні були представляти списки на знищення не тільки на розгляд Конгресу, а ще й Бібліотеці Конгресу для можливого визначення історичної цінності документів. Отож вперше компетентний орган отримав можливість відслідковувати знищення документів і попереджати втрату серед них цінних. Така сама процедура була передбачена і під час ліквідації установ, створених на період Першої світової війни.

З прийняттям Закону «Про заснування Національного архіву США» 19 червня 1934 р., всі департаменти були зобов'язані представляти свої звіти про нецінні документи на розгляд Архівіста США, а вже той на 1 січня кожного року мав подавати їх на розгляд Конгресу. Проте раніше прийняте законодавство не було відмінене, і у виконавчих органах влади США розпочалася плутанина і непорозуміння. Для налагодження порядку в процедурі виділення документів до знищення 5 серпня 1939 р. Президент Ф.Д. Рузвельт підписав Закон, за яким керівники департаментів, що мали у своєму розпорядженні документи, не потрібні для поточної оперативної діяльності і не обтяжені майбутнім історичним значенням, повинні були представляти Архівісту США списки документів, виділених до знищення, з їхніми зразками. В свою чергу, Архівіст США, за згодою Ради Національного архіву, представляв узагальнений звіт разом зі списками Конгресу, вищезазначений Комітет якого пере-

глядав і затверджував ці списки. Після чого керівники департаментів отримували право розпорядитись документами одним із трьох способів: продати документи, знищити або передати їх на зберігання будь-якому штатові, навчальному закладу, бібліотеці, музею, історичній, дослідницькій або патріотичній організації, зробивши про це відповідну заяву (із зазначенням адреси організації, що прийняла документи на зберігання, і кількості цих документів) Архівісту США. На початку кожної сесії Конгресу Архівіст США представляв звіт про передачу нецінних документів на користь зацікавлених в них інституцій. Якщо Комітет Конгресу не зміг би діяти протягом сесії Конгресу, Архівіст США мав повноваження самостійно санкціонувати знищення документів. Такі ж повноваження він отримував у разі, якщо список документів був аналогічним вже раніше затвердженому Конгресом. У разі, якщо документи представляли загрозу людському життю, здоров'ю або майну, Архівіст міг наказати негайно знищити їх, представивши потім про це звіт Конгресу. У цьому Законі поняття «документ» розглядалось як «оригінали або копії кіно- або фотодокументів у будь-яких формах, звукозаписи, листування, папери, індекси, мапи, графіки або схеми, плани, перфокарти, табуляції, малюнки та інші види документів, що належать урядові Сполучених Штатів»³⁰.

Порівнюючи політику документаційного менеджменту таких європейських країн, як Великобританія, Нідерланди, Польща, Іспанія, Норвегія, та США, Емметт Ліхі розробив свої власні вимоги щодо відбору документів на знищення. Причому ця концепція виявилася настільки вдалою, що видатний американський вчений Уолдо Гіффорд Ліланд 1940 р. у своєму президентському адресі Товариству американських архівістів «The Archivist in Times of Emergency»³¹ (Архівіст у час небезпеки) відмітив, що проведення ЕЦ і знищення документів потрібно виконувати за рекомендаціями, розробленими Емметтом Ліхі. Рекомендації Ліхі включали такі пункти:

- 1) внесення до законодавства положення про співробітництво адміністратора і архівіста у відборі цінних документів і укладанні списку нецінних (законодавство тих часів розглядало лише адміністратора як ініціатора зменшення обсягів публічних документів);

- 2) встановлення системного контролю за подальшою долею нецінних документів (Закон США 1939 р. передбачав повідомляти Архівіста США і Конгрес тільки про передачу документів у роз-

порядження архівів штатів, музеїв, бібліотек. У разі їхнього знищення або продажу таке повідомлення не вимагалось);

3) внесення змін до законодавства, які б передбачали відповідальність чиновників за неповернення, приховування, незаконне видалення документів історичного значення (у разі звільнення, виходу на пенсію або смерті посадової особи – розпорядника документів виникала загроза їхньої втрати. Прецедент запобігання таким втратам 10 грудня 1938 р. створив Президент Ф.Д. Рузвельт, коли віддав наказ про спорудження у своєму маєтку у Гайд-парку бібліотеки для зберігання документів часів його президентства і передав її в дар американському народові, поставивши під контроль Архівіста США);

4) запровадження заходів відновлення федеральних фондів (реалізація таких заходів була можлива через процедури привласнення документів, їхнього придбання за рахунок асигнувань з державного бюджету або надання Архівісту США права обміну);

5) знищення документів, відсутність історичної цінності яких вже була відома з досвіду минулого, під час формування справ у діловодстві департаментів і установ;

6) упровадження типових списків документів, які могли спростити процедуру відбору документів постійного зберігання і виділення для знищення нецінних документів (можливість укладання таких списків у США з'явилась з виданням Закону 1939 р. (ст. 5), який передбачав право Архівіста США, у разі відсутності сесії, видавати дозвіл на знищення документів без схвалення Конгресом і якщо вже існував прецедент санкціонування знищення аналогічних документів. Ліхі пропонував у типових списках зазначати дату для кожного виду документа, на момент виконання якої документ міг бути знищеним. За приклад він брав списки, підготовлені Національним архівом Великобританії (English Public Record Office), які були прекрасною моделлю для змін, запропонованих його концепцією. Англійський варіант програми управління документацією включав не тільки виділення до знищення документів, а й відбір цінних документів на зберігання і передачу їх до державних архівів або інших архівних інституцій);

7) здійснення швидкої передачі документів ліквідованих установ, що не мали правонаступників, у розпорядження архівістів (знищення документів слід здійснювати перед передаванням до архіву, тоді, коли спеціальні знання і поради колишніх розпорядників все ще доступні);

8) дарування або передавання нецінних для уряду Сполучених Штатів документів місцевим або спеціалізованим інституціям (бібліотекам, музеям, навчальним закладам) як альтернатива їхньому знищенню (очевидною, на погляд Ліхі, була корисність використання цих документів з метою освіти);

9) залишення на зберігання, а також публікація списків документів, виділених до знищення, та їхніх зразків;

10) мікрофільмування документів і науковий відбір зразків з метою зменшення обсягів документації (спочатку мікрофільмування було направлене на створення мікрофотокопій оригіналів документів, але вже в 40-х роках ХХ ст. мікрофільмування почали застосовувати з метою зменшення обсягів документів, зберігали мікрофільми, а оригінали знищували. У цьому випадку Ліхі не соромився вихвалитися, що американські архівісти вказують шлях своїм європейським колегам);

11) надання архівістам права здійснювати знищення вже переданих до архіву документів;

12) встановлення межі (дати, події), до якої будь-яке знищення документів заборонене (для кваліфікованого архівіста така межа, на думку Ліхі, могла б бути перешкодою, але вона корисна для контролю і попередження надмірного знищення документів. Встановити її Ліхі радив за допомогою історичних товариств або інших зацікавлених організацій).

Коли Сполучені Штати вступили у Другу світову війну, уряд доклав зусиль щодо впровадження технології управління документацією у федеральних органах влади. Національний архів, через свої обмежені можливості у забезпеченні працівниками і площами сховищ, відчував, що повинен контролювати постійне збільшення кількості документів в установах, пов'язаних із участю США у війні, а вартість зберігання документів зводити до мінімуму. 1943 року був прийнятий «Record Disposal Act», який дозволяв використовувати переліки документів для знищення визначених серій документів. 1945 року до цього акту були внесені поправки, відповідно до яких переліки документів впроваджувались у всіх урядових установах федерального рівня. Але лише декілька департаментів почали використовувати їх у своїй діяльності.

1944 року Філіп Бауер, працівник Національного архіву, на конференції архівістів звернув увагу колег на вартість зберігання документів. Відповідно до його ідеї, архів повинен був відбирати на

зберігання таку кількість документів, яку йому дозволяли його потужності і фінансування. Експертизу документів слід було, на думку Бауера, здійснювати з огляду на те, чи вартий документ коштів, які будуть витрачатись на його постійне зберігання наступними роками. Бауер обрахував, що, відповідно до його підходу, Національний архів США міг прийняти на зберігання тільки 1000 кубічних футів документів.

Херман Кахн на цій же конференції виступив проти ідеї Бауера. Він наголосив на тому, що зберігання документів є обов'язком цивілізованих людей, «це саме те, що робить нас людьми, а не варварами, це як будувати школи, виховувати дітей і підтримувати батьків у похилому віці, це те, що робить нас частиною цивілізації, те, що робили наші предки і будуть робити наші діти».

Але через 40 років після оголошення Бауером своєї ідеї Леонард Раппорт під новим кутом зору подивився на неї³². Він зауважив, що мова йде про публічні документи, без застереження на якому рівні вони створені – федеральному, штату, округу або міста, ці документи не належать архівісту, історичу або генеалогу, вони належать усім громадянам. На підставі цього положення Раппорт поставив питання: чому архівіст повинен примушувати націю платити за зберігання нецінних документів. Він запитав, яким чином нецінні документи могли потрапити на постійне зберігання до архіву. Або вони відібрані помилково, або стандарти, відповідно до яких проводилась експертиза, були неефективними. Або і стандарти, і робота були виконані коректно, але змінився час, змінилися стандарти, і документи з позицій сучасності вже не здаються цінними. У перші роки діяльності Національного архіву США він потопав у документах, які передавались від установ взагалі без експертизи. Раппорт здійснив повторну ЕЦ документів Управління залізниці і Корабельної комісії США. Витративши багато часу на їхнє вивчення, він рекомендував знищити значну частину через відсутність історичної цінності.

З іншого боку, архівіст міг залежати від бажання документоутворювача зберегти документи, які тому здавалися цінними, але насправді такими не були. Така ситуація могла виникнути, коли архівіст цілком залежав від бюрократа, особливо у приватних інституціях, а законодавство не забезпечувало архівісту достатніх прав здійснити експертизу і відмовитись від прийому нецінних документів. Раппорт зазначав, що в таких випадках мова вже йде

не про неефективний відбір документів, а про людську природу і бажання. Враховуючи всі викладені вище причини, Раппорт прийшов до висновку про необхідність проведення повторної ЕЦ документів в архіві. Таку повторну експертизу, на його думку, слід здійснювати через 20, 25 або 30 років. За цей період на всі документи вже складені описи, інформація про документи введена до путівників, очевидним стає корисність документів для користувачів, і архівісти можуть оцінити, наскільки ефективно вони здійснили відбір.

Якщо певні документи в результаті повторної експертизи виділяються до знищення, то змінюються й стандарти експертизи, що буде застосовуватись у подальшому. Крім того, документи застосовують на те, щоб перед виділенням до знищення вони отримали публічного захисника, який перед журі міг би заявити протест або будь-які інші коментарі на їх захист. Таким чином, через 40 років ідеї Ф. Бауера були взяті до уваги, і виникла нова концепція повторної ЕЦ документів, вже прийнятих на зберігання до архівів.

Отже, у 30–50-х роках американські вчені-архівісти дійшли висновку про необхідність проведення ЕЦ під контролем архівістів, запровадження переліків документів з термінами зберігання, встановлення межі, до якої документи не підлягали ЕЦ, почали застосовувати мікрофотокопіювання документів як засіб зменшення обсягів документації, обґрунтували категорії історичної і доказової цінності документів тощо. На наступному етапі розвитку ЕЦ Т. Шелленберг узагальнив і розвинув їхні напрацювання, створивши концепцію, що лягла в основу ЕЦ на подальші роки.

¹ *Назин И.С.* К вопросу об экспертизе документальных материалов в государственных и ведомственных архивах СССР // Тр. МГИАИ. – М., 1948. – Т. 4. – С. 201–216; *Митяев К.Г.* О принципах и критериях научной экспертизы ценности документальных материалов и их применении // Ист. арх. – 1958. – № 3. – С. 158–194; *Елпатьевский А.В.* О некоторых вопросах экспертизы ценности документальных материалов советских государственных учреждений // Там же. – № 2. – С. 170–180; *Цаплин В.В.* Теоретические и практические вопросы экспертизы ценности документов // Сов. арх. – 1966. – № 3. – С. 14–22; *Елпатьевский А.В., Коленкина Т.Г., Цаплин В.В.* Новые требования к экспертизе ценности документальных материалов и комплектованию ими государственных архивов // Вопр. архивоведения. – 1961. – № 4. – С. 31–42; *Цаплин В.В.* Теоретические ос-

новы экспертизы // Тр. ВНИИДАД. – М., 1974. – Т. 4; *Автократов В.Н.* Источниковедческий и информационный подходы в теории экспертизы ценности документов: Вопросы анализа архивоведческих критериев ценности // Материалы науч. конф. по пробл. комплектования документальными источниками гос. арх. в СССР. – М., 1976. – Ч. 1. – С. 48–58; *Цанлин В.В.* Теория и практика экспертизы ценности документов // Вопр. архивоведения. – 1981. – № 2; *Рудельсон К.И., Шепукова Н.М.* Проблемы экспертизы ценности документов и комплектования государственных архивов // Вопр. истории. – 1983. – № 2. – С. 57–69; *Бурова Е.М.* История и современные тенденции развития экспертизы ценности документов. – М., 1985 и др.

² *Сельченкова С., Селіверстова К.* Експертиза цінності управлінських документів: історія, теорія, методика. Науково-методичний посібник. – К.; Рівне, 2011. – С. 19.

³ *Сельченкова С., Селіверстова К.* Експертиза цінності управлінських документів... – С. 38–39, 144.

⁴ *Метальникова Н.Б.* Проблеми комплектування архівів фондами громадських об'єднань в сучасній Україні // Студії з архівної справи та документознавства. – 1997. – Т. 2. – С. 25–29; *Купченко В.П.* Науково-методичні засади комплектування державного архіву (на прикладі Державного архіву м. Києва): Дис. ... канд. іст. наук – К., 2004. – 228 арк.; *Антоненко І.С.* Керування документацією за кордоном: історія, законодавство, теоретичні основи та технології: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005. – 172 с.; *Пащенко О.Б.* Особливості проведення експертизи цінності документів на сучасному етапі // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: Проблеми науки, освіти, практики: Зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. – К., 2006. – С. 210–211; *Селіверстова К.* Експертиза цінності документів: уточнення поняття та його змісту. // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2009. – Т. 17. – С. 73–82; *Сельченкова С.В.* Експертиза цінності управлінських документів недержавних організацій: організаційно-методичний аспект. // Там само. – 2004. – Т. 11. – С. 133–137 та ін.

⁵ На формування теорії ЕЦ у США значний вплив здійснили європейські архівознавчі дослідження кінця XIX – першої половини XX ст. Німецькі вчені Хейнрік фон Сібел, Фредерік Мейнек, Макс Лехман та інші у 80-х роках XIX ст. сформулювали і впровадили у державному архіві Пруссії «принцип походження», який вимагав, щоб архівні фонди систематизувались відповідно до їхнього походження і оригінальної структури, якої вони набули під час формування документальних фондів в установі, а не згідно з нав'язаною штучною схемою систематизації. Дотримання принципу «походження» вплинуло й на формування концепції ЕЦ. Три фактори мали значення для ЕЦ: реєстри документів установ були надійним керівництвом у ході проведення експертизи і забезпечували

збереження оригінальної структури архівного фонду краще, ніж контент документів; цінність установи-фондоутворювача автоматично визначала цінність інформації в її документах; відбір документів на постійне зберігання здійснювався згідно з ієрархічною структурою державних органів влади, документи найбільш впливового органу влади вважались найбільш важливими і відбирались на постійне зберігання майже повністю.

Цей принцип застосовувався разом із розробленим французькими архівістами і введеним циркуляром Міністерства внутрішніх справ Франції 1841 р. принципом «поваги до фонду», що передбачав утворення одного цілісного фонду від однієї установи, два фонди від різних установ ніколи не змішувались між собою. І хоча на Другому конгресі німецьких архівістів 1900 р. відбулася суперечка відносно того, чи варто взагалі знищувати документи, вже у 1901 р. В. Ліперт визнав, що ЕЦ є благословення для майбутніх істориків, бо інакше вони пили б з бездонного моря матеріалу. Адольф Бреннеке заявив, що експертиза звільняє архіви від баласту, підвищуючи їхню ясність і практичність, і трансформує створені у діловодстві масиви документів в архівні фонди. Проте практичне застосування принципу «походження» до експертизи призвело до небажання архівістів знищувати документи міністерств і департаментів через страх пошкодження органічної цілісності їхніх фондів.

Значний вплив на становлення теорії експертизи в Європі здійснив підручник датських архівістів Самюеля Мюллера, Якоба Фейса і Роберта Фрайна «Систематизація і описування архівів» (1898 р.), який навіть не розглядав експертизу як архівну функцію. Окремі розділи підручника вимагали залишати на зберіганні не тільки оригінали, а й копії документів. Базуючись на принципі «походження», автори стверджували, що жоден документ не може бути знищений без поради експерта.

У 1926 р. Карл Отто Мюллер заявив, що ЕЦ – критичне питання для архівів, і необхідно відмовити установам у правах самим вирішувати подальшу долю документів, архівісти повинні консультувати їх вже на ранніх стадіях ЕЦ. К.О. Мюллер запропонував інструкцію з проведення ЕЦ та поділ органів влади на три рівні, який мав значний і довготривалий вплив на оцінювання документів владних структур у Німеччині. Документи центральних та середніх органів влади вважались найбільш цінними, а місцевих – менш.

Через скандал із документами Берлінської в'язниці, якими розпалювали піч, пруське Міністерство юстиції розробило нові детальні графіки відбору документів для знищення, життєвий ресурс яких був обмежений 1, 5, 10, 12 і 30 роками. Декрет пруського уряду від 12 грудня 1927 р. передбачав, що кожні 10 років архіви повинні переглядати документи міністерств і відбирати на зберігання документи з постійними термінами. Все це примусило архіви удосконалювати принципи ЕЦ. У 1930 р. А. Бреннеке запропонував четвертий фактор, так званий «free principle of provenance»

(вільний принцип походження), відповідно до якого документи систематизувались таким чином, щоб відобразити їхнє органічне накопичення без зберігання того порядку, який вони мали в установі. З цієї точки зору кожен архівний фонд був би систематизований і проаналізований згідно з тільки йому властивими невід'ємними критеріями і краще відображав би вплив історичних процесів на його формування.

На щорічній зустрічі німецьких архівістів у Готі в 1937 р. Хейнрік Отто Мейснер задекларував принцип «невтручання». Адміністративні органи, на його думку, мали самі переглядати їхні документи кожні 5 років, виділяти непотрібне до знищення, а потім своє рішення подавати на розгляд архіву. Х.О. Мейснер визначив три фактори, що впливали на ЕЦ: 1) вік документа (документи до 1600 року взагалі не знищувались); 2) зміст; 3) ієрархічний порядок адміністративних органів (документи центральних органів – важливі, місцевих – не важливі, а цінність документів органів середнього рівня визначалась ступенем незалежності прийнятих ними рішень).

Науковці Оксфорда і Кембриджа долучились до німецьких архівознавчих семінарів ще наприкінці XIX ст. І хоча британці мали свою власну історичну літературу і стиль, ідеї тодішньої німецької школи, що возвеличувала унікальні культурні традиції будь-якої нації, легко привилися на британських теренах. Як результат, концепція експертизи в Британії розвивалась у порівнянні з німецькими ідеями і кульмінувалась у працях найвидатнішого теоретика британської школи Хіларі Дженкінсона, безсмертна праця якого «Manual of Archive Administration» вперше побачила світ 1922 р. Ідеї експертизи, сформульовані ним, несли в собі німецький принцип «походження». Х. Дженкінсон писав, що архіви не колекціонуються, це слово він взагалі викинув з архівного словника, архіви ростуть природним шляхом, як дерево, тварина або геологічні відкладення, вони є записаною пам'яттю, що підтверджена фактом їхнього офіційного зберігання, подіями, які дійсно відбувались і які вони самі формували як учасники. Як пише Олівер Холмс у своїй статті на пошану Х. Дженкінсона, перевидання його праці 1937 р. стало Біблією Національного архіву Сполучених Штатів і у той критичний період було важливою частиною американської архівної доктрини.

Х. Дженкінсон виділив загальні риси, властиві питанню про ЕЦ: 1) причини і виправдувальні обставини знищення документів; 2) методи відбору для знищення та необхідні застереження; 3) люди, яким доручається місія вибору. Їх розгляд він вів з двох точок зору: архівів минулого та архівів теперішнього і майбутнього. Він вважав, що існує велика різниця між практиками знищення документів у минулому і в сучасному йому світі. Починаючи з 1840 р. жодна людина або установа в Англії не могла, на його думку, уникнути критики з приводу знищення документів. Натомість ні в кого не виникало думки критикувати минуле за знищення документів тому, що творці архівів минулого зберігали їх не для того, щоб інформувати

прийдешні покоління, а для своїх власних практичних потреб. Навпаки, каже Х. Дженкінсон, ми повинні радіти тому, що маємо.

Х. Дженкінсон виділяв дві причини для знищення документів: 1) якщо документи дублювали інші, вже існуючі; 2) якщо вони не мали історичної цінності. Дублювання він розглядав у двох видах: 1) повторення тексту документа слово в слово; 2) повторення змісту. У першому випадку експертиза двох документів може бути проведена тільки порівнянням їхніх текстів рядок за рядком. При проведенні ЕЦ великих обсягів документів робота буде настільки трудомістка, вимагатиме так багато часу і капіталовкладень, що ліпше буде не проводити її взагалі.

У випадку дублювання змісту виникає можливість створити композицію з двох або більше комплексів документів. Але це погана практика, адже вона призводить архіви до невластивого їм стану і робить незрозумілим значення документів, порушуючи ту структуру, яку вони мали у діловодстві установи, а також, фактично, кожне правило класифікації і систематизації. У цьому випадку відчувається, що вчення Х. Дженкінсона цілком відповідало принципу «походження». Далі він писав, що не можна вважати, що документи дублюють один іншого, якщо їхні тексти не є слово в слово повторенням. Навіть маленьке розходження між двома документами може відображати розходження між двома авторами, а ця різниця є важливою з цілого ряду причин. Тож при жорсткій інтерпретації архівних принципів важко знищити архів на тій підставі, що він дублетний, тому Х. Дженкінсон звернувся до іншого виправдання – відсутності історичної цінності.

У цьому питанні він мав впевненості ще менше, ніж у першому. Будь-яка людина, яка бере на себе відповідальність за знищення архівів минулого безповоротно, повинна зробити це на підставі значнішої, ніж її власні інтереси або час, в який вона живе: вона має сприймати себе як довірену особу і майбутнього, і теперішнього. Звертаючи увагу на особу, якій може бути довірено ЕЦ документів минулого, Х. Дженкінсон заперечує надання цього права архівістові. Архівіст не може мати жодного відношення до сучасних інтересів, яким його архів служить. Він повинен зберігати якість архіву незайманою для використання майбутнім дослідником, який прийде досліджувати тему, ніким не передбачену. Робота архівіста – це фізичне і моральне збереження архіву в цілому, а не з огляду на використання документів для підтвердження тих чи інших тез. Проте ніхто не говорить, що архівіст не може мати своєї власної думки з приводу історії⁶. Майже протягом тридцяти років після виходу книги Х. Дженкінсон не змінював свою позицію. На I Міжнародному Конгресі архівів у Парижі 23 серпня 1950 р. він заявив, що архівіст повинен неупереджено зберігати всі документи, не беручи до уваги можливий інтерес до них. Фактично завдання архівіста – бути служителем правди, просто правди, а не тієї правди, яка може задовольнити деяких людей або прислужитися поглядам тієї чи іншої школи думок.

Разом з тим Х. Дженкінсон стверджував, що історик має ще менші шанси виконати цю роль. Історик завжди буде знаходитись під підозрою, що у прийнятті свого рішення він надав переваги власним науковим інтересам. Тож вибір історика для ЕЦ архівів минулого фатальний, бо може бути порушена одна з найголовніших характеристик архіву – його незаперечна «неупередженість».

Концепція «неупередженості» архіву є центральною у вченні Х. Дженкінсона. Більшість західних дослідників, у тому числі Лючіана Дюранті, підкреслюють тезу Х. Дженкінсона: архіви – це свідчення з перших рук. У ході адміністративної або іншої діяльності установа або особа створювала документи не з метою інформації, а для виконання певних функцій, творці і їх законні спадкоємці зберігали архіви, не маючи на увазі ту мету, з якою ми використовуємо їх зараз. Якби творець був обізнаний про владу документів, які він створював, він би почав змінювати їх таким чином, щоб вплинути на майбутнє в своїх інтересах. Саме характеристика «неупередженості» робить архіви надійним джерелом законів та історії.

У формуванні архівів теперішніх і майбутніх, на думку Х. Дженкінсона, велику роль відіграють розроблені установами правила і засновані комітети. І тут головні питання в тому, чи є ефективною система і, якщо це так, то чи буде вона й надалі такою, і чи буде цей архів тієї самої якості, як і архіви минулого (тобто чи буде архів відповідати вимогам «неупередженості»). Х. Дженкінсон, з огляду на досвід воєнного часу, відзначив зростаючу тенденцію до накопичення архівів у безнадійно гігантських масштабах. Дослідницька робота в архівах могла б стати завданням занадто складним без відповідної ЕЦ, тому він сказав «так» знищенню документів. Звернувши увагу на неподолані труднощі у стосунках архівіста і історика щодо експертизи архівів минулого, Х. Дженкінсон розраховував, що такими ж самими вони залишаться і у випадку архівів теперішнього і майбутнього. З іншого боку, ніхто не заперечував право творців архівів минулого знищувати власні документи через те, що вони не ставилися до цих документів як до архівів або історичного свідчення минулого.

Архівіст намагається уникнути знищення документа, переданого під його опіку, історик не можна довіряти відбір документів через ризик втратити репутацію архіву, але для адміністратора знищення документа є справою його компетенції, і ніхто не наважиться критикувати його за ці дії, бо для адміністратора вони є природними. То ж саме адміністратору Х. Дженкінсон довірив ЕЦ архівів теперішнього і майбутнього. Проблема, як він вважав, була тільки в тому, щоб видалити з його дій будь-яку мотивацію, яка б спиралася на підозри передбачити історичні вимоги майбутнього. Принаймні, зазначав Х. Дженкінсон, ми будемо впевнені, що майбутнє забезпечене легітимним органом, що залишить «неупереджений» архів. Єдиною вимогою, яку він ставить до адміністратора, залишаючись вірним послідовником принципу «походження», є повнота складу доку-

ментів та відповідність систематизації архівного фонду порядкуві, закріпленому реєстрами установи. Дотримання цього порядку дасть можливість відобразити у фонді усі значні дії установи. Див.: *Kolsrud Ole*. The Evolution of Basic Appraisal Principles - Some Comparative Observations // *The American Archivist*. – Vol. 55. – 1992. – P. 27; *Klumpenhower R*. Concepts of value in the archival appraisal literature: an Historical and critical analysis. A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of master of archival studies in the faculty of arts // The University of British Columbia. – 1988. – October. – P. 51–53; *Jenkinson H*. A Manual of Archive Administration. New and revised edition. – London, 1937. – P. 136-153; *Holmes W. Oliver*. Sir Hilary Jenkinson, 1882–1961 // *The American Archivist*. – 1961. – Vol. 24, № 3. – P. 345-347; *Duranti Luciana*. The Concept of Appraisal and Archival Theory. // *The American Archivist*. – 1994. – Vol. 57. – P. 334–335, 337.

⁷ Маргарет Кросс Нортон (Margaret Cross Norton) (1891–1984) – видатний вчений-архівіст Сполучених Штатів. Розпочала свою кар'єру в Іллінойсі. Перший віце-президент (1936–1937), член ради (1937–1942), президент (1943–1945) Товариства американських архівістів, редактор журналу «Американський архівіст» (1946–1949). Її основна праця присвячена експертизі цінності документів і відбиранню їх на постійне зберігання. Norton Margaret Cross. Norton on Archives: The Writings of Margaret Cross Norton on Archival and Records Management. / Ed. Thorton W. Mitchell. – Carbondale, Illinois: Southern Illinois University Press, 1975.

⁸ Філіп Кулідж Брукс (Philip Coolidge Brooks) вступив на роботу до Національного архіву Сполучених Штатів 1935 р. і брав участь у збиранні і описуванні історичних документів федеральних установ при їхніх перших надходженнях до архіву. Він працював над здійсненням експертизи цінності, управлінням документацією та використанням архівів Військово-морського флоту США у Національній комісії з планування безпеки ресурсів (1948–1950), очолював підрозділ військової документації (1950–1951), підрозділ дипломатичних і судових документів (1951–1953), Федеральний центр документації у Сан Бруно, Каліфорнія (1953–1957). 1957 р. очолив Президентську бібліотеку Гаррі С. Трумена і був її директором упродовж 14 років. Крім цих офіційних посад, Філіп Брукс був секретарем (1936–1942) та 7-м Президентом Товариства американських архівістів (1949–1951). Разом з Ернстом Познером та іншими Філіп Брукс був засновником викладання архівознавства в університетах Сполучених Штатів. Його праці присвячені теорії і практиці архівної справи, у тому числі експертизі цінності та використанню документів. Помер 14 липня 1977 р. *Jacobs A. Richard*. Recent Deaths. // *The American Archivist*. – Vol. 40. - № 4. – October 1977. – P. 497 – 498.

⁹ Емметт Ліхі (Emmett J. Leahy) (1910-1964) – піонер у галузі менеджменту документації. Розпочав свою кар'єру як архівіст Національного

архіву США 1935 р. Через шість років перейшов на посаду директора Адміністрації документації Департаменту Військово-морського флоту США. Після Другої світової війни деякий час працював як Національний менеджер з продажу мікрофільмів. 1948 р. організував Національну раду документації, некомерційну організацію зі сприяння управлінню документацією. У 1947–1948 рр. був членом Гуверівської комісії, очолював напрям управління документацією. Як член Комісії був одним з ініціаторів прийняття Конгресом 1950 р. федерального Закону США «Federal Records Act». 1953 р. покинув пост в Національній раді документації, щоб заснувати власні компанії «Бізнес-архів Ліхі», «Ліхі енд Компані», компанію, яка надавала консультації з менеджменту документації. Обидві компанії очолював до своєї смерті. Основна праця Е. Ліхі написана ним у співавторстві з Крістофером Камероном «Сучасний менеджмент документації» (*Emmett J. Leahy, Christopher A. Cameron. Modern records management: a basic guide to records control, filing, and information retrieval.* - McGraw-Hill, 1965. – 236 с.). 1967 р. на честь Ліхі у США заснована нагорода за видатні професійні досягнення у галузі документаційного і інформаційного менеджменту // Електронний ресурс: http://www.emmettleahyaward.org/Emmett_J.html.

¹⁰ Филип Бауер (G. Philip Bauer), National Archives – працівник Національного архіву США з 1934 р., асистент директора Департаменту архівного менеджменту Національного архіву США (1955), редактор журналу «Американський архівіст» (1955-1959), член Ради Товариства американських архівістів (1968). Автор книг «Records Management in the National Recovery Administration» (1942), «Finding Aids for the Records of the NRA» (1943), «The appraisal of current and recent records» (1946), «Public Archives in the United States» (1958).

¹¹ Schellenberg T.R. *Modern Archives: Principles and Techniques.* – Chicago, 1956. – 247 p.; Schellenberg T.R. *The Appraisal of Modern Public Records* // National Archives Bulletin. – 1956. – № 8.; Schellenberg T. R. *The Management of Archives.* – New York., 1965. – 383 p.

¹² Lewinson Paul. *Archival Sampling* // American Archivist. – 1957. – Vol. 20, № 4. – P.291–312.

¹³ Peterson Trudy Huskamp. *The National Archives and the Archival Theorist Revisited, 1954–1984* // American Archivist. – 1986. – Vol. 49, № 2. – P. 125–133.

¹⁴ Труді Петерсон у згаданій статті цей період датує 1966–1986 рр., проте вона його пов'язує не з розвитком експертизи цінності, а з вирішеннями проблем доступу до документів. Peterson Trudy Huskamp. *The National Archives and the Archival Theorist Revisited...* – С. 126.

¹⁵ Posner Ernst. *The National Archives and the Archival Theorist* // Archives and the Public Interest: Selected Essays of Ernst Posner, ed. Ken Munden. – Washington (D.C.), 1967. – 215 с.; Mitchell W. Thornton. *New Viewpoints on Establishing Permanent Values of State Archives* // American Ar-

chivist. – 1970. – Vol. 33, № 2. – P. 163–174; *Fishbein H. Meyer*. A Viewpoint on Appraisal of National Records. // *Ibid.* – P. 175–187; *Ham F. Gerald*. The Archival Edge // *Ibid.* – 1975. – Vol. 38, № 8. – P. 5–12; *McKay Eleanor*. Random Sampling Techniques: A Method of Reducing Large, Homogeneous Series in Congressional Papers // *Ibid.* – 1978. – Vol. 41, № 3. – P. 281–289; *Dollar M. Charles*. Appraising Machine-Readable Records // *Ibid.* – № 4. – P. 423–430 та ін.

¹⁶ *Burke G. Frank*. The Future Course of Archival Theory in the United States // *Ibid.* – 1981. – Vol. 44, № 1. – P. 40–46; *Cappon J. Lester*. What, Then, Is There To Theorize About? // *Ibid.* – 1982. – Vol. 45, № 1. – P. 19–25; *Kimball D. Gregg*. The Burke-Cappon Debate: Some Further Criticisms and Considerations for Archival Theory // *Ibid.* – 1985. – Vol. 48, № 4. – P. 369–376.

¹⁷ *Duranti L.* The Concept of Appraisal and Archival Theory // *Ibid.* – 1994. – Vol. 57, № 2. – P. 328–344.

¹⁸ *Boles F., Greene A.M.* Et Tu Schellenberg? Thoughts on the Dagger of American Appraisal Theory // *Ibid.* – 1996. – Vol. 59, № 3. – P. 298–310.

¹⁹ *Rapport L.* No Grandfather Clause: Reappraising Accessioned Records // *Ibid.* – 1981. – Vol. 44, № 2. – P. 143–150; *Benedict Karen*. Invitation to a Bonfire: Reappraisal and Deaccessioning of Records as Collection Management Tools in an Archives – A Reply to Leonard Rapport // *Ibid.* – 1984. – Vol. 47, № 1. – P. 43–49.

²⁰ *Ham F. Gerald*. Archival Choices: Managing the Historical Record in an Age of Abundance // *Ibid.* – P. 11–22.

²¹ *Boles F.* Mix Two Parts Interest to One Part Information and Appraise Until Done: Understanding Contemporary Record Selection Processes // *Ibid.* – 1987. – Vol. 50, № 3. – P. 356–368.

²² *Lockwood E.* “Imponderable Matters:” The Influence of New Trends in History on Appraisal at the National Archives. // *Ibid.* – 1990. – Vol. 53. – № 3. – P. 394–405; *Kaplan E.D.* The Stanley Milgram Papers: A Case Study on Appraisal of and Access to Confidential Data Files. // *Ibid.* – 1996. – Vol. 59, № 3. – P. 288–297 та ін.

²³ *Walters O.T.* Contemporary Archival Appraisal Methods and Preservation Decision-Making // *Ibid.* – 1996. – Vol. 59, № 3. – P. 322–338; *McRanor S.* A Critical Analysis of Intrinsic Value. // *Ibid.* – № 4. – P. 400–411; *Connors T.* Appraising Public Television Programs: Toward an Interpretive and Comparative Evaluation Model // *Ibid.* – 2000. – Vol. 63, № 1. – P. 152–174; *Johnson E.S.* Our Archives, Our Selves: Documentation Strategy and the Re-Appraisal of Professional Identity // *Ibid.* – 2008. – Vol. 71, № 1. – P. 190–202 та ін.

²⁴ У США документ вважається «активним» у разі звернення до нього 3 і більше разів на місяць, «напівактивним» – у разі звернення 2 рази на місяць, «неактивним» – 15 разів на рік.

²⁵ *Klumpenhower R.* Concepts of value in the archival appraisal literature: an historical and critical analysis. A thesis submitted in partial fulfillment of

the requirements for the degree of master of archival studies in the faculty of arts. School of library, archival and information studies and the Department of history the University of British Columbia, October 1988. – P. 68–74.

²⁶ *Norton M.C.* Establishing Priorities for State Records: Illinois Experience // *American Archivist*. – 1942. – Vol. 5, № 1. – P. 18–27.

Klumpenhouwer R. Concepts of value in the archival appraisal literature... – P. 74–75.

²⁷ *Brooks P. Coolidge.* The selection of records for preservation // *American Archivist*. – 1940. – Vol. 3, № 4. – P. 221–234.

²⁸ *Philip M.H.* Finding mediums in the National Archives: an appraisal of six years' experience // *Ibid.* – 1942. – Vol. 5, № 2. – P. 82–92; *Emmett J. Leahy.* Reduction of Public Records // *Ibid.* – 1940. – Vol. 3, № 1. – P. 13–38.

²⁹ *Ibid.* – C. 29–31.

³⁰ *Leland Waldo G.* The archivist in times of emergency. // *American Archivist*. – 1941. – Vol. 4, № 1. – P. 1–12.

³¹ *Rapport L.* No Grandfather Clause: Reappraising Accessioned Records // *American Archivist*. – Spring 1981. – Vol. 44, № 2. – P. 143–146.

Summary

In this article author makes an attempt for periodization of the appraisal theory development in the United States of America. Author identifies 1930-th as a period of European appraisal concept domination; 1930-1950-th as the beginning of peculiar theory design; 1950-1960-th as generalization of previous researches of prominent American scientists T.Shellenberg and P.Levinson, implementation of the concepts of “primary” and “secondary”, “evidential” and “informational” value __of the document; 1960-1970-th as a period of criticism of T.Shellenberg ideas and the beginning of readable and audio, video documents appraise; 1980-1990-th as the revision of appraisal theory __and the re-appraisal idea of L. Rapport for American achieves; 1990-th-present as the creation of new appraisal concepts and the development of a new direction in electronic documents appraisal process. Author pays attention to the concepts proposed by M.C. Norton, P. Brooks, E. Leahy and P. Bauer in 1930-1950-th.

Keywords: appraisal theory in the U.S., appraisal periodization in the U.S., “evidential” value of a document, documents for permanent preservation selection in the United States, authorization for documents destruction in the U.S., financial criterion for documents evaluation in the U.S., Margaret Cross Norton.